

ช่างสิบหมู่

ความหมาย

ช่างสิบหมู่ เป็นชื่อเรียกช่างหลวงกรมหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงรวบรวม และแต่งตั้งขึ้นเพื่อทำงานการก่อสร้าง และตกแต่งมหาปราสาทราชมณเฑียร ตำหนัก เรือนหลวง วัดวาอาราม และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เพื่อช่วยสร้างสรรคัลให้บ้านเมืองรุ่งเรือง งดงามด้วยศิลปกรรมตามพระราชประสงค์ของกษัตริย์ โดยประสานงานร่วมกันกับช่างมหาดเล็กและช่างทหารใน ซึ่งอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ มาแต่สมัยโบราณด้วยกันทุกเหล่าช่าง

คำว่า ช่างสิบหมู่ เป็นคำไทยแท้ ถ้าจะเขียนเป็นภาษาอังกฤษคือ Ten Essential Traditional Craftsmanship

ความเป็นมาของช่างสิบหมู่

งานการช่างประเภทต่างๆ อันเป็นสิ่งเชิดชูศิลปวัฒนธรรมของชาติบ้านเมืองอยู่ในความเอาพระทัยใส่ของกษัตริย์อย่างใกล้ชิด ทรงถือเป็นพระราชภารกิจที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่างานในด้านอื่น ๆ คือ ช่างสิบหมู่ในสมัยอยุธยา ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในท่อนียบศักดิ์นาพลเรือน และทหารในกฎหมายเก่า (กฎหมายตราสามดวง) ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) ประกอบด้วยช่างต่างๆ รวม ๑๐ ประเภทด้วยกัน ดังนี้ .-

๑. ช่างเขียน	๒. ช่างแกะ
๓. ช่างสลัก	๔. ช่างกลึง
๕. ช่างหล่อ	๖. ช่างปั้น
๗. ช่างหุ่น	๘. ช่างรัก
๙. ช่างบุ	๑๐. ช่างปูน

ช่างสิบหมู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาล้วนได้รับพระราชนานบรรดาศักดิ์ และศักดินาตามความรู้ความสามารถดังนี้ช่างเขียน

หลวงเพชรชะกัน* เจ้ากรมช่างเขียนขวา นา ๕๐๐

* เขียนตามต้นฉบับเดิม

ขุนราชนุจัตร	ปลัดกรม	นา ๕๐๐
หลวงพรหมพิจิตร	เจ้ากรมช่างเขียนซ้าย	นา ๕๐๐
ขุนราชนิมิตร	ปลัดกรม	นา ๔๐๐
ขุนช่าง		นา ๓๐๐
หมื่นช่าง		นา ๒๐๐
พันช่าง		นา ๑๐๐
ช่างเลว		นา ๕๐
ช่างแกะ		
หลวงวิจิตรนฤมล	เจ้ากรมช่างแกะ	นา ๕๐๐
หมื่นสกลพิพิธ	ปลัดกรม	นา ๒๐๐
หมื่นวิจิตรบรร		นา ๒๐๐
หมื่นมังกรจนา		นา ๒๐๐
หมื่นเยียรยงค์นิมิตร		นา ๒๐๐
หมื่นรัตนาวัน		นา ๒๐๐
ช่างสลัก		
พญาจินดารังสัน	จางวางช่าง	นา ๖๐๐
หลวงวิจิตรเจษฎา	ปลัดกรม	นา ๕๐๐
หลวงศรีวรยศ	เจ้ากรมช่างสลักขวา	นา ๕๐๐
หมื่นพินิจบันจง	สมุหนายุชย์	นา ๒๐๐
หลวงวิจิตรราชมนตรี	เจ้ากรมช่างสลักซ้าย	นา ๕๐๐
ขุนมงคลประสาท	ปลัดขวา	นา ๓๐๐
ขุนราชจนา	ปลัดซ้าย	นา ๓๐๐
หมื่นจ่ารักษาพล	สมุหนายุชย์ขวา	นา ๒๐๐
หมื่นจ่าสรรพการ	สมุหนายุชย์ซ้าย	นา ๒๐๐
ช่างกลึง		
ขุนพมร	เจ้ากรม	นา ๓๐๐
หมื่นจิตรพมร	ปลัดกรม	นา ๒๐๐
หมื่นเทพ		นา ๒๐๐
พันช่าง		นา ๑๐๐
ช่างเลว		นา ๕๐

ช่างหล่อ			
ขุนศรีอภัยพิจิตร	เจ้ากรมช่างหล่อขวา	นา	๓๐๐
หมื่นฉัตรบันจง	ปลัดกรม	นา	๒๐๐
ขุนอินพิจิตร	เจ้ากรมช่างหล่อซ้าย	นา	๓๐๐
ขุนนิมิตรสะเพ็ง	ปลัดกรม	นา	๒๐๐
หมื่นช่าง		นา	๒๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐
ช่างปั้น			
พญาจอนานนิมิตร	จางวาง(ซ้าย-ขวา)	นา	๖๐๐
หลวงเพชรจนา	เจ้ากรมช่างปั้นซ้าย	นา	๕๐๐
ขุนอินรจนา	ปลัดกรม	นา	๓๐๐
หมื่นช่าง		นา	๒๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐
หลวงกัลมาพิจิตร	เจ้ากรมช่างปั้นขวา	นา	๕๐๐
ขุนพิณิจบันจง	ปลัดกรม	นา	๓๐๐
หมื่นช่าง		นา	๒๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐
ช่างหุ่น			
หลวงพิทยนต์	ช่างหุ่น	นา	๕๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐
ช่างรัก			
ขุนสุวรรณรักษา	เจ้ากรมซ้าย	นา	๓๐๐
หมื่นสุวรรณนิมิตร	ปลัดกรม	นา	๒๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐
ขุนสุวรรณสิทธิ	เจ้ากรมขวา	นา	๓๐๐
หมื่นสุวรรณสาค	ปลัดกรม	นา	๒๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐
ช่างงู			
หมื่นสุวรรณ		นา	๒๐๐
พันช่าง		นา	๑๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐
ช่างปูน			
ขุนสุรเทพ	เจ้ากรมช่างปูน	นา	๓๐๐
หมื่นสรพิท	ปลัดกรม	นา	๒๐๐
พันช่าง		นา	๑๐๐
ช่างเลว		นา	๕๐

นอกจากนี้ยังมีช่างตำแหน่งพลเรือนอีก ดังนี้.

ขุนสุวรรณไชย	เจ้ากรมช่างรัก	นา	๓๐๐
หมื่นรักชราช	ปลัดกรม	นา	๒๐๐
ช่างรักเลว		นา	๕๐
ขุนพรหม	เจ้ากรมช่างมุก	นา	๓๐๐
หมื่นรจนา	ปลัดกรม	นา	๒๐๐
ช่างมุกเลว		นา	๕๐

ช่างสิบหมู่ ในสมัยอยุธยาคงจะพัฒนาภาคาลำดับ และ น่าจะมีมากกว่า ๑๐ หมู่เช่น ช่างตำแหน่งพลเรือน มีกรมช่างมุก เพิ่มขึ้นจนงานประดับมุกมีความเจริญสูงสุดในสมัยอยุธยาตอนปลาย ในรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระและ ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศมีบานประดับมุก ประดับพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม (วัดกระเบื้องเคลือบ) จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บานประดับมุกศาลาการเปรียญ วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง และบานประดับมุก พระวิหาร พระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น

นอกจากนี้ งานประณีตศิลป์สาขาต่าง ๆ มีความเจริญก้าวหน้ามากในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ งานช่างสิบหมู่ต้องสลายตัวลงเมื่อครั้งสิ้นกรุงศรีอยุธยา บรรดาช่างฝีมือบางส่วนคงถูกกวาดต้อนไปเมืองหงสาวดีด้วย และบางส่วนยังคงหลงเหลืออยู่ในสมัยกรุงธนบุรีอันเป็นช่วงระยะเวลาของการรวบรวมหมู่ช่างต่างๆ ขึ้นใหม่ และมีการฝึกฝนสืบทอดกันต่อมาในชั่วระยะเวลาอันสั้น

ช่างสิบหมู่สมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างราชธานีขึ้นใหม่ พระองค์ทรงเห็นความสำคัญ และคุณค่าของศิลปกรรมไทยที่มีบทบาทในการสร้างเสริมให้บ้านเมืองอรร่ามตาทรงบรรรม เหล่าช่างฝีมือ ที่มีอยู่ในสมัยกรุงธนบุรีจัดตั้งเป็นช่างสิบหมู่ขึ้น เพื่อฟื้นฟูศิลปกรรมช่างให้ก้าวหน้าสามารถสร้างสรรค์ปราสาทราชมนัสนิเวศ และพุทธสถานต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครให้วิจิตรงดงามเหมือนในกรุงศรีอยุธยา

ช่างสิบหมู่ไม่เพียงแต่จะจัดตั้งสำหรับ "วังหลวง" เท่านั้น แม้แต่ฝ่าย "วังหน้า" สมเด็จพระบวรราชวัง-

มหาสุรสิงหนาท ทรงจัดตั้งขึ้นเพื่อทำการก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์งานภายในพระราชวังบรมพิมาน และช่วยกิจการของวังหลวง หรือฝ่ายพระบรมมหาราชวัง เช่นในการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ข้างสิบหมู่ของวังหน้า จึงถูกยุบเลิกไป พร้อมกับการประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวร หรือตำแหน่งพระมหาอุปราชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

สำหรับข้างสิบหมู่ของวังหน้านั้น มีหลักฐานว่ามีช่างอยู่เพียง ๔ หมู่เท่านั้น มีพระยาจินดารังสรรค์ ตำแหน่ง "จางวาง" เป็นผู้กำกับการ มีชื่อเจ้ากรมช่างประเภทต่างๆ ดังนี้

ช่างสลัก			
หลวงรจนาพิมล	เจ้ากรมช่างสลักขวา	นา	๕๐๐
หลวงไพชยนต์	เจ้ากรมช่างสลักซ้าย	นา	๕๐๐
ช่างเขียน			
หลวงพรหมปกาสติ	เจ้ากรมช่างเขียนซ้าย	นา	๕๐๐
หลวงนิมิตรเวศุกรม	เจ้ากรมช่างเขียนขวา	นา	๕๐๐
ช่างปั้น			
หลวงกมลยบวรจ	เจ้ากรมช่างปั้นซ้าย	นา	๕๐๐
หลวงวิจิตรโสภาค	เจ้ากรมช่างปั้นขวา	นา	๕๐๐
ช่างหล่อ			
ขุนพิทักษ์อัคนี	เจ้ากรม	นา	๓๐๐
ช่างหุ่น			
หลวงนิมิตรสรรพกร	เจ้ากรม	นา	๒๐๐
ช่างแกะ			
หลวงวิจิตรรจนา	เจ้ากรม	นา	๕๐๐
ช่างปูน			
ขุนเทพอำพน	เจ้ากรมช่างปูนขวา	นา	๓๐๐
ขุนไพชยนต์อมรินทร์	เจ้ากรมช่างปูนขวา	นา	๓๐๐
ช่างกลึง			
ขุนสมร	เจ้ากรม	นา	๓๐๐

ช่างชาติสี่ลูก

ขุนสกลพลชาติ เจ้ากรม นา ๓๐๐

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ กิจการช่างสิบหมู่คงจะพัฒนาขึ้นตามลำดับ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย-ทรงมีพระราชหฤทัยรักงานการช่างเป็นอันมาก ทรงเคยทำหน้าที่ควบคุมช่างสิบหมู่มาแล้วตั้งแต่ ปลายรัชกาลที่ ๑ ทรงมีพระหัตถ์ออกเขียนทางด้านประติมากรรม เช่น การปั้นพระประธานและการแกะสลักบานประตูวิหาร วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น ฉะนั้นงานช่างสิบหมู่ย่อมได้รับการทำนุบำรุงเป็นอย่างดีตามพระราชประสงค์ ของพระบรมชนกนาถ

สมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหฤทัยในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทรงสร้างพระอาราม และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ ทั้งในพระนคร และตามหัวเมืองอย่างมากมาย เป็นผลให้ฝีมือช่างในรัชกาลนี้มีความงดงามถึงระดับสูงสุด เพราะเป็นช่วงที่มีเศรษฐกิจมั่นคงจากการค้าสำเภากับจีน และได้นำช่างจีนเข้ามาเป็นจำนวนมาก

สมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง และมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศมากขึ้น จึงมีการก่อสร้างสิ่งต่างๆ มากพอสมควร โดยเฉพาะวัดวาอารามพระองค์ทรงปรับปรุง และจัดตั้งช่างต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ทั้งช่างสิบหมู่ ช่างทหารใน และช่างมหาดเล็ก เพื่อให้งานช่างครบถ้วนตามพระราชประสงค์

งานการช่างที่ทรงปรับปรุงใหม่ มีดังนี้

กรมช่างท่งกระฉก	หมื่นสุนทรภัก	เจ้ากรม *
	ขุนพรพลาธิเปิล	ปลัดกรม
กรมช่างประดับกระฉก	ขุนรจนาประดับ	เจ้ากรม *
	หมื่นประดับลายแก้ว	

* รัชกาลที่ ๔ ทรงปรับปรุงใหม่

กรมช่างหยก

หมื่นอภัยพิณิต มหาดเล็ก*
หลวงสัมหกิจโกศล ช่างหุ้มทองเหลือง*
ขุนโสทรพิจิตร ช่างต่อไม้ลาย*
หมื่นไพฑูริการวิจิตร ช่างมุก*
หมื่นมุกดาประคับ

ช่างสนะไทย**

หลวงวิจิตรารามณ์ เจ้ากรม เปลี่ยนเป็นหลวง
วิจิตรภัทรารามณ์

ขุนสุนทรสิพพณกิจ ปลัดกรม

ช่างสนะจีน

ขุนสิพพณกิจปริชา เจ้ากรม
ขุนวงษาสิพพณกิจ เจ้ากรม
หมื่นชำนาญสุขาการ ปลัด
หมื่นชำนาญสุรกิจ ปลัด
หมื่นโสภณโกสัยกิจ ปลัด
หมื่นวิจิตรโกสัยการ ปลัด

กรมช่างชาดสีสุก***

ขุนชาดศรีสุขสวัสดิ์ เจ้ากรม
ขุนวิจารณ์วรรณเสฎ์กิจ ผู้ช่วย
หมื่นรัตนวรรณการ ปลัด

จีนช่างปูน

ขุนอุตสาหักดิ์ ผู้ช่วย
พระพิบูลย์พิริยพาหะ งามวาง

ช่างทหารใน

พระยาราชนสงคราม
พระยาสนามภพท้าย งามวาง
ขุนวิจิตรหิพสมการะ
ขุนวิจารณ์ฤทธิ
ขุนสนัดวิชัยกิจ
ขุนสนิทรวิชัยการ
ขุนชำนาญหัตถการ

ขุนชาติวิชา

ช่างทหารในยุวน

ขุนวิเศษวิชัยการ งามวาง
หมื่นการประสิทธิ์ ปลัด

ช่างฉิ่น

หลวงกลมยนิมิตร เจ้ากรม

ช่างกลิ้ง

ขุนกรมเลขนกกิจ เจ้ากรม
หมื่นกัจฉกรการ ปลัด

ช่างหล่อ

หลวงโลหกรณ์ งามวาง
หมื่นโลหกรรมพิจิตร
หมื่นพินิจการเพลิง ปลัด

จีนช่างหล่อ

หลวงชำนาญโลหการ เจ้ากรม

จีนช่างตีบุก

ขุนพิสัยตีบุการ เจ้ากรม
หมื่นหาญตีบุการ ปลัด

จีนช่างเขียน

ขุนจ่านงจิตรกรรม เจ้ากรม
หมื่นชำนาญจิตรกรรม ปลัด

กรมช่างเงิน

หลวงประสาธสุทรกระสาปณ์ เจ้ากรม

กรมช่างสีลา

ขุนประดิษฐ์สีลา นายกอง
หมื่นภูผาอุยผง ปลัดกอง

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ บรรดาช่างกรมต่าง ๆ ที่ปรับปรุง
เพิ่มเติมใหม่ เท่าที่ปรากฏในทำเนียบช่างมีอยู่ด้วยกันถึง
๒๔ ช่าง ดังนี้

๑. ช่างสนะ (ไทย)
๒. ช่างสนะ (จีน)
๓. ช่างมุก
๔. ช่างฉลุ
๕. ช่างสลัก
๖. ช่างเขียน

*รัชกาลที่ ๔ ทรงปรับปรุงใหม่

**ช่างทำเครื่องฟัว เช่น เข็ม ปีก ขุน เครื่องใช้ต่าง ๆ ของหลวง

***ช่างหาลี สมัยโบราณส่วนมากทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยสีแดงชาด แต่กรมช่างชาดสีสุก เป็นกรมที่รัชกาลที่ ๔
ทรงปรับปรุงใหม่

๑. ช่างปั้น	๘. ช่างปูน
๔. ช่างหยก	๑๐. ช่างปูนพราหมณ์เทศ*
๑๑. ช่างปากไม้	๑๒. ช่างกลึง
๑๓. ช่างหุ่น	๑๔. ช่างหุงกระฉก
๑๕. ช่างชาติสีสุก	๑๖. ช่างทอง
๑๗. ช่างรัก	๑๘. ช่างแกะ
๑๘. ช่างหล่อ	๒๐. ช่างฉลุ
๒๑. ช่างประดิษฐ์กระฉก	๒๒. ช่างตีเหล็ก
๒๓. ช่างกล้อย	๒๔. ช่างไม้สำเภา
๒๕. ช่างตอกกำปั่น	๒๖. ช่างล่อ
๒๗. ช่างปั้น	๒๘. ช่างคอกไม้เพลิง
๒๘. ช่างเรือ	

สมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบบริหารราชการใหม่ บรรดาช่างเหล่าต่าง ๆ ได้รับการจัดเป็นกรมต่าง ๆ ขึ้น ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุ** กล่าวถึงขุนนางกรมต่าง ๆ ที่ได้เข้ามาร่วมกระบวนเรืออาวรสลับปลายอาวรสกลาง ตามประเพณีในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ มีชื่อกรมช่างต่าง ๆ ถึง ๓๒ กรมดังนี้ :-

๑. กรมช่างกระฉก
๒. กรมช่างหยก
๓. กรมช่างบาตร
๔. กรมช่างสัง
๕. กรมช่างหุงกระฉก
๖. กรมช่างไม้

๗. กรมช่างปูน
๘. กรมช่างสนะไทย-จีน
๙. กรมช่างทอง
๑๐. กรมช่างเหล็ก
๑๑. กรมช่างฉลุ
๑๒. กรมช่างรัก ช้าย-ขวา
๑๓. กรมท่าฤดู***
๑๔. กรมช่างทหารในดวง
๑๕. กรมช่างตีเหล็ก
๑๖. กรมช่างไม้สูง
๑๗. กรมช่างสลักดวง
๑๘. กรมช่างสลัก ช้าย-ขวา
๑๙. กรมช่างเขียน ช้าย-ขวา
๒๐. กรมช่างปั้น ช้าย-ขวา
๒๑. กรมช่างแกะ
๒๒. กรมช่างกลึง
๒๓. กรมช่างฉลุ
๒๔. กรมช่างหล่อ ช้าย-ขวา
๒๕. กรมช่างหุ่น
๒๖. กรมช่างอังกฤษ***
๒๗. กรมช่างชาติสีสุก
๒๘. กรมช่างหล่อขึ้นกระลาโหม
๒๙. กรมช่างตีเหล็กขึ้นกระลาโหม
๓๐. กรมช่างหุ้มทองเหลืองขึ้นกระลาโหม
๓๑. กรมช่างชาติตีเหล็ก ขึ้นกรมท่า
๓๒. กรมช่างหนังฟอก ขึ้นกรมท่า

*เป็นช่างทำเครื่องบัตรพลีใช้บวงสรวงสังเวยในพิธีพราหมณ์ต่างๆ

** จดหมายเหตุพระราชพิธีลงสรง สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหามยุจินทร์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหามยุจินทร์

***ช่างเรือดอนสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ

****ช่างประดิษฐ์ลวดลายบนกระดาดทองอังกฤษ ใช้สำหรับตกแต่งงานชั่วคราว หรืองานกำมะลอ เช่น งานพระเมรุ

สำหรับกรมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้แบ่งแยกไว้ให้เห็นชัดเจนว่ามีช่างประเภทใดบ้าง ซึ่งสมเด็จพระปรมานุชิตภูมิ ทรงตรัสประทานแก่ พระยาอนุ-
มานราชชน ไว้ว่า ...

"ช่างสิบหมู่เป็นแต่ชื่อกรมที่รวบรวมช่างไว้ มีสิบหมู่ด้วยกัน ไม่ใช่ช่างในบ้านเมืองมีแต่สิบอย่างเท่านั้น พระ-
รวงค์ขอพระเจ้าประดิษฐวรการ ผู้ซึ่งได้ควบคุมช่างสิบหมู่เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้แต่งโคลงบอกชื่อช่างที่ท่านได้ควบคุมไว้ มีดังนี้ -

"เขียนกระดาษแกะหุ่นปั้น ปูนรัก ภูเขา
กลิ้งหล่อไม้สูงสลัก ช่างไม้"

จำนวนหมู่ช่างในโคลงนี้ นับได้ ๑๓ หมู่ เกินกว่าชื่อไปสามหมู่ คิดว่าจะเพิ่มขึ้นทีหลัง"

จากโคลงดังกล่าว แสดงชัดว่า ช่างสิบหมู่ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีเพียง ๑๓ หมู่เท่านั้น นอกจากนี้เป็นช่างทหารใน และช่างมหาดเล็ก รายชื่อช่างสิบหมู่ มีดังนี้

๑. ช่างเขียน	๒. ช่างกระดาษ
๓. ช่างแกะ	๔. ช่างหุ่น
๕. ช่างปั้น	๖. ช่างปูน
๗. ช่างรัก	๘. ช่างบุ
๙. ช่างกลิ้ง	๑๐. ช่างหล่อ
๑๑. ช่างไม้สูง	๑๒. ช่างสลัก
๑๓. ช่างไม้	

ความเสื่อมของช่างสิบหมู่

สมัยรัชกาลที่ ๖ ศิลปวัฒนธรรมของยุโรปได้หลั่งไหลเข้ามามากขึ้น การก่อสร้างสถาปัตยกรรมแบบไทย เช่น วัดวาอารามเกือบไม่มีการก่อสร้างเป็นผลกระทบให้งานช่างสิบหมู่เริ่มหมดความสำคัญ ในที่สุดถูกโอนไปรวมกับ "กรมมหรสพ" ต่อมาเมื่อได้จัดตั้ง "กรมศิลปากร" ขึ้น ได้โอนงานช่างสิบหมู่ไปอยู่กับศิลปากรอยู่ชั่วระยะหนึ่ง และในรัชกาลนี้สภาวะทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองเริ่มตกต่ำลง

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๗ เป็นระยะเวลาที่ช่างสิบหมู่ใกล้จะถึงความดับสูญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวมหออัครวิद्या หอพิพิธภัณฑสถาน และกรมศิลปากร บางส่วนขึ้นเป็น "ราชบัณฑิตยสถาน" และ ให้งานช่างสิบหมู่โอนไปขึ้นกับ "กรมวังนอก" กระทรวงวัง ส่วนงานช่างที่ไปสมทบกับราชบัณฑิตยสถาน

ได้เปลี่ยนชื่อเป็น "ศิลปากรสถาน"

กรมช่างสิบหมู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานว่า กษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูตลอดมาโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ที่ไว้วางพระราชหฤทัย และมีพระทัยรักในงานช่างดำรงตำแหน่งผู้กำกับการหรืออธิบดีกรมช่างสิบหมู่ ทำหน้าที่ควบคุมดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ ดังมีพระนามต่อไปนี้ -

รัชกาลที่ ๑

๑. เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ (บุญรอด) เสนาบดีวัง
๒. สมเด็จ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

รัชกาลที่ ๒

๑. กรมหมื่นจักรภักดี (พระองค์เจ้าหีบ)
๒. กรมหลวงพิพิธภนตรี (เจ้าฟ้าจ้อย)
๓. กรมหมื่นศรีสุเทพ (พระองค์เจ้าดาวากร)

รัชกาลที่ ๓

๑. กรมหมื่นมถายพิทักษ์ (พระองค์เจ้าศิริวงศ์)
๒. พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (ดิส บุนนาค)

รัชกาลที่ ๔

๑. สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา)
๒. กรมขุนราชสีหวิกรม (พระองค์เจ้าชุมสาย)
๓. กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าลดาวัลย์)

รัชกาลที่ ๕

๑. พระรวงค์ขอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (หม่อมเจ้าดิศ)
๒. กรมหมื่นปราบปรปักษ์ (พระองค์เจ้าขจร-
ขจรัสวงศ์)

รัชกาลที่ ๖

๑. กรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจ (พระองค์เจ้าทองแถมถวัลย์วงศ์) ในระหว่างที่ช่างสิบหมู่มาขึ้นกับกรมศิลปากร

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ มีการจัดตั้ง "กองหัตถ-
ศิลป์" ในกรมศิลปากรแทน "กองประณีตศิลปกรรม" และ กองหัตถศิลป์ทำหน้าที่งานช่างสิบหมู่ ขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการ และในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ นั้นเอง กองหัตถศิลป์ ก็หมดความสำคัญลงอีก ถูกลดฐานะเป็นเพียง

"แผนกหัตถศิลป์" ทำงานช่างสิบหมู่สืบมาแต่ขึ้นอยู่กับ "กองสถาปัตยกรรม" กรมศิลปากร สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ในระยะต่อมาผู้ที่ทำงานช่างสิบหมู่ได้ล้มหายตายจากไปตามกาลเวลา จนช่างสิบหมู่หาตัวได้ยากตามลำดับ

การฟื้นฟูงานของช่างสิบหมู่

ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๕ จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี มีนโยบายฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติ กรมศิลปากรได้เริ่มเห็นความสำคัญของช่างสิบหมู่ จึงได้ตั้ง "กองหัตถศิลป์" ขึ้นใหม่โดยแยกออกมาจาก กองสถาปัตยกรรม ในระยะนี้ กรมศิลปากร ได้โอนไปขึ้นอยู่กับกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปด้วยดี

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ กองหัตถศิลป์ได้จัดหลักสูตร เปิดการสอนนักเรียนแผนกช่างสิบหมู่ เพื่อปลูกฝังวิชาช่างที่กำลังจะสูญสิ้นไป เป็นการเก็บทอดทางศิลปกรรมไทยเป็นเอกลักษณ์ของชาติให้มีชีวิตชีวาขึ้นอีกวาระหนึ่ง

ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรได้โอนมา ขึ้นกับกระทรวงศึกษาธิการ มีการจัด "แผนกช่างสิบหมู่" ขึ้นอยู่กับ กองหัตถศิลป์ และได้มีการปรับปรุงตลอดมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๘ มีการจัดแบ่งส่วนราชการในกองหัตถศิลป์ใหม่ เปลี่ยนเป็น "ฝ่ายงานช่างสิบหมู่" มาจนถึงทุกวันนี้

ในปัจจุบัณ งานบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน เช่น พระมหาปราสาทราชมนเฑียร และพุทธสถานต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากมาย แต่ขาดแคลนช่างสิบหมู่ หรือช่างฝีมือสำหรับงานดังกล่าว เป็นผลให้การบูรณะซ่อมแซมต้อง

ขาดประสิทธิภาพ เพราะฝีมือช่างไม่อาจทัดเทียมกับช่างหลวงในอดีตได้ ด้วยเหตุนี้ กรมศิลปากรจึงวางโครงการที่จะขยายงานการศึกษาอบรมช่างสิบหมู่ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕ - ๒๕๒๙) โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

ก. เพื่อสำรวจรักษาไว้ซึ่งศิลปะ ในทางช่างฝีมือของไทยให้สืบทอดต่อไปในอนาคต และปรับปรุงศิลปะดังกล่าวให้ลือลือตามกาลสมัย และเอกลักษณ์ของช่างไทย

ข. เพื่อให้มีการสืบทอดช่างศิลปกรรมไว้อย่างถูกต้อง ทั้งในด้านความรู้และการปฏิบัติงานก่อนที่จะหมดตัวครูผู้ถ่ายทอด และมุ่งแก้ปัญหาการขาดแคลนช่างศิลปะไทยที่เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ และส่งเสริมให้มีช่างศิลปกรรมที่มีความชำนาญเฉพาะทางอย่างแท้จริง สามารถปฏิบัติและแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง มีใช้การเรียนรู้เพื่อหาประสบการณ์เพียงผ่าน ๆ ไป

วิชาแขนงต่าง ๆ ที่จะทำการสอนตามโครงการมี ๑๐ ช่างด้วยกัน ดังนี้

๑. วิชาช่างเขียนภาพและลายไทย
๒. วิชาช่างไม้และแกะสลัก
๓. วิชาช่างปั้นทอง ประดับกระฉอก และกระเบื้อง
๔. วิชาช่างประดับมุก
๕. วิชาช่างปูนและปั้นลายปูนสด
๖. วิชาช่างลายรดน้ำ และเครื่องเงิน
๗. วิชาช่างซ่อมสร้างหัวโขน
๘. วิชาช่างเคลือบโลหะและเครื่องถม
๙. วิชาช่างขึ้นหล่อภาพ และลวดลาย
๑๐. วิชาช่างเขียนแบบพุทธศิลป์สถาปัตยกรรม

สงวน รอดบุญ

บรรณานุกรม

- คุรุสภา, องค์การค้ำ กุฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.
 พิพากวงศ์, เจ้าพระยา, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ องค์การค้ำคุรุสภา, ๒๕๒๐.
 ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, ๒๕๑๓.
 สงวน รอดบุญ พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๒๖.

"งานช่างปั้นและช่างหล่อหุ่น"

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

"งานช่างเขียน"

(ภาพ: งานอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง
กองโบราณคดี กรมศิลปากร)

"งานช่างแกะสลัก"

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

"งานช่างประดับกระจกสี"

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

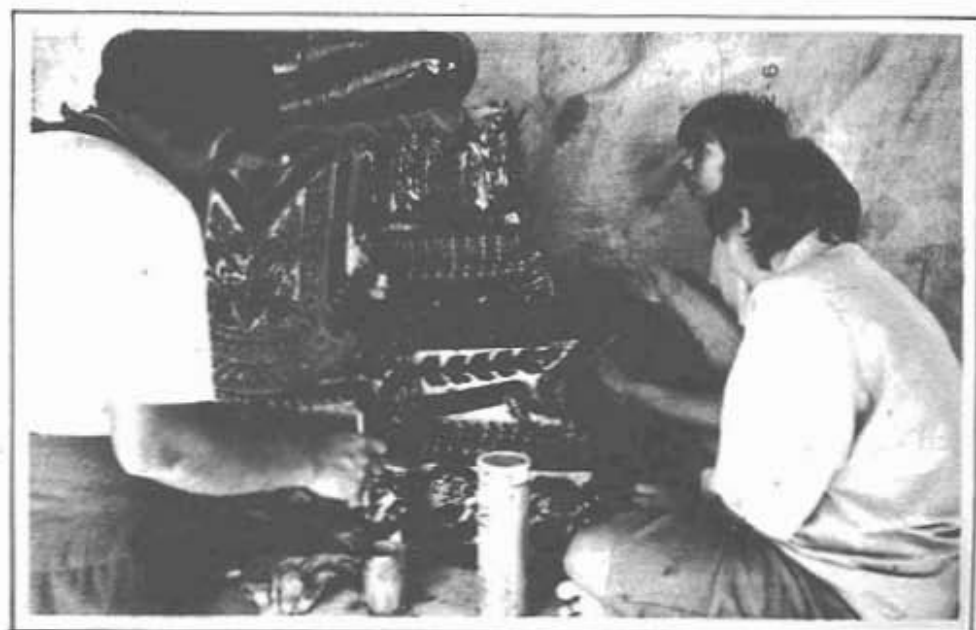
"งานช่างโลหะ"

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

"ช่างทำหุ่นหัวโขน"

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

"งานช่างรัก"

(ภาพ: สัจวง รอดบุญ)

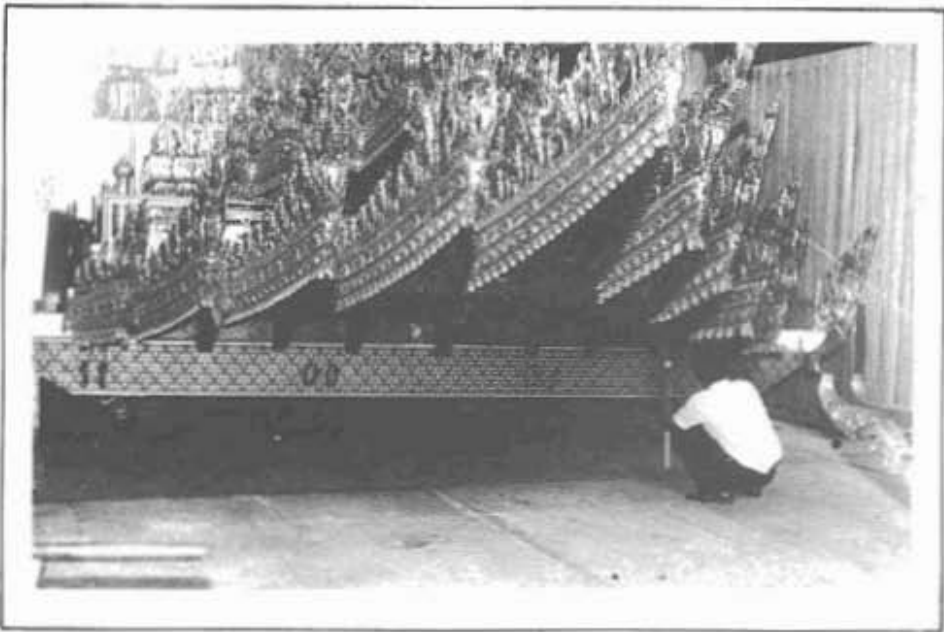
"งานช่างประดับมุก"

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

"งานช่างหล่อ"

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

“งานช่างลงรักปิดทอง”

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)

“งานช่างปั้นและช่างหล่อหุ่น”

(ภาพ: ช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร)